

Argumentacija v sporazumevanju

Andrej Škerlep

Habermasovo pojmovanje argumentacije izhaja iz njegove obče teorije akcije, v okviru katere si je postavil ključno vprašanje, na kakšen način akterji v interakciji svoje individualne akcije medsebojno koordinirajo. V odgovoru na to vprašanje je napravil distinkcijo med dvema temeljnima tipoma akcije - med akcijo, usmerjeno k uspehu, in akcijo, usmerjeno k sporazumevanju. V akciji, usmerjeni k uspehu, je akter usmerjen zgolj k izpolnitvi smotra lastne akcije, zato tudi komunikativno interakcijo z drugimi akterji podredi uspešni izpeljavi lastne akcije, kar pomeni, da ima njegovo vzpostavljanje odnosov z drugimi akterji instrumentalni značaj. Akcijo, usmerjeno k uspehu, določa instrumentalna racionalnost, katere načelo je učinkovito izpolnjevanje smotra akcije. V akciji, usmerjeni k sporazumevanju, (komunikativni akciji) pa so akterji usmerjeni najprej k doseganju medsebojnega sporazuma, pri čemer vzpostavljajo recipročne medsebojne odnose, in šele nato k izvedbi sporazumno koordiniranih akcij. Proces nezavrtega sporazumevanja razume Habermas kot proces argumentacije, v katerem se manifestira specifična vrsta racionalnosti, ki jo imenuje »komunikativna racionalnost«. V nadaljevanju bomo prikazali nekaj temeljnih opredelitev njegove rekonstrukcije obćih pogojev sporazumevanja, ki jih analizira v svoji teoriji formalne pragmatike.

Kolikor pojmuje sporazumevanje kot argumentacijo, mora opredeliti, po katerih kriterijih udeleženci presoajo nasprotne, konkurenčne argumente. Habermas se navezuje na Dummettovo opredelitev problema veljavnosti, ki jo je mogoče poenostavljeno opisati takole: neko trditev razumemo, če vemo, katere razloge mora navesti govorec, da bi bil upravičen trditi, da je njegova izjava v danih pogojih resnična; s postavljanjem trditve daje govorec jamstvo, da bo, če bo poslušalec to od njega zahteval, navedel razloge, na katerih je trditev utemeljena. V Habermasovi interpretaciji ta Dummettova rešitev postavi igro argumentacije na raven veljavnosti izjav in razumevanja njihovega pomena. V tej navezavi je ključna Habermasova teza, da govorec s svojim govornim dejanjem vedno postavlja implicitno trditev, da je njegova izjava veljavna, s tem pa zahtevo, da naj jo pripozna kot veljavno tudi poslušalec. To govortčvo zatrditev veljavnosti svoje izjave imenuje Habermas »zahteva po (pripoznavanju) veljavnosti« (*Geltungsanspruch*). »Zahteva po veljavnosti je ekvivalentna trditvi, da so izpolnjeni pogoji za veljavnost izjave.«¹

1. J. Habermas, *Theorie des Kommunikativen Handelns*, zv. 1, Frankfurt 1981, str. 65.

Sama zahteva po pripoznavanju veljavnosti nastopa kot jamstvo, da ima govorec dobre razloge, s katerimi lahko utemelji veljavnost svoje izjave. Poslušalec lahko govorčeve zahteve po pripoznanju veljavnosti izjave sprejme, če na podlagi svojega vpogleda in razumevanja verjame jamstvu, da ima govorec dobre razloge, ali pa zahteva, da govorec te razloge navede, in če se z njimi ne strinja, njegovo izjavo zavrne. Habermas pravi, da poslušalec razume pomen izjave takrat, kadar pozna pogoje, ki jo zanj naredijo sprejemljivo. Izjava pa je veljavna tedaj, kadar naleti na intersubjektivno pripoznavanje vseh udeležencev diskusije, kar pomeni, da se o njeni veljavnosti izoblikuje intersubjektivni konsenz, ki temelji na »racionalno motiviranem pristanku« vseh udeležencev na razloge, s katerimi so utemeljene zahteve po njeni veljavnosti.

»Sporazumevanje (*Verständigung*) pomeni proces zedinjenja (*Einigung*) med subjekti, ki so sposobni govora in delovanja.« ² Argumentacijo pa sproži kritična zavrnitev tistih govorčevih izjav, za katere udeleženci sporazumevanja menijo, da niso utemeljene. Proces argumentacije je proces testiranja zanesljivosti zahtev po veljavnosti izjav. Komunikativna racionalnost se manifestira v procesu nezavrtega komuniciranja takrat, kadar je izjava govorca utemeljena z racionalnimi razlogi, tako da ima moč prepričati druge udeležence v sporazumevanju, da so izjavi implicitne trditve obče veljavne. To pa pomeni, da jih udeleženci pripoznajo kot veljavne ne samo glede na svojo osebno sodbo, temveč da v svojem pripoznavanju predpostavljajo, da bi njihovo veljavnost pripoznali tudi vsi potencialni udeleženci diskusije. Z drugimi besedami, udeleženci sporazumevanja lahko pripoznajo racionalno utemeljenost zahtev po veljavnosti le tedaj, če so prepričani, da bi razlogi, s katerimi je utemeljena, po načelu »neprisilne prisile uma« napeljali vsakega potencialnega udeleženca komuniciranja, da jo sprejme. V tem pogledu govori Habermas o »transsubjektivni« dimenziji postavljanja in sprejemanja ali zavračanja zahtev po veljavnosti, ki kaže, da proces argumentacije presega partikularni kontekst konkretne komunikacijske situacije. S tem Habermas pokaže, da lahko izjavam pripišemo občo veljavnost le, če menimo, da bi njihovo veljavnost pripoznala »univerzalna publika«.

Pojem veljavnosti se v okviru Habermasove formalne pragmatike ne nanaša zgolj na resničnost propozicij na semantični ravni stavka, temveč na resničnost, normativno pravilnost in iskrenost izjav na pragmatični ravni izjavljanja. Govorec z izvršenim govornim dejanjem postavlja poslušalcu implicitno zahtevo, naj pripozna njegovo izjavo kot veljavno v trojnem pomenu - kot resnično, pravilno in iskreno. Ti trije predikati označujejo za Habermasa tri obče tipe zahtev po veljavnosti, ki v pragmatični situaciji razmerja med govorcem in poslušalcem konstituirajo pomen vsake izjave. Habermas utemeljuje svojo opredelitev natančno teh treh občih zahtev po veljavnosti s tezo, da se izjave nanašajo na »referenčni sistem treh svetov«, ki zajema objektivni svet empirične stvarnosti, družbeni svet normativno oz. konvencionalno urejenih medčloveških odnosov, ter subjektivni svet intenc in izkustev posameznika. Referenčni sistem treh svetov definira relacijsko kot »interpretacijski okvir, znotraj katerega govorec in poslušalec razdelata skupne definicije akcijske

situacije«. ³ Ob predpostavki, da govorniki izražajo stavke, ki so gramatikalno pravilno oblikovani, kar jih naredi razumljive, morajo biti po Habermasu v procesu sporazumevanja izjave:

- *resnične*, kar pomeni, da morajo reprezentirati realno obstoječe stanje stvari v objektivnem svetu, ki je definiran kot totaliteta entitet, o katerih so možne apodiktične sodbe; ta zahteva po veljavnosti se nanaša na kognitivno funkcijo jezika, katere kriterij je resničnost propozicij; vsako nezavrto komuniciranje, ki je usmerjeno k medsebojnemu sporazumevanju, predpostavlja, da govorniki medsebojno pripoznajo propozicionalno resnico izmenjanih govornih dejanj;

- *pravilne*, kar pomeni, da morajo biti v skladu z legitimnim normativnim kontekstom oz. obče veljavnimi konvencijami družbenega sveta, ki je definiran kot totaliteta legitimno uravnanih medosebnih odnosov; ta zahteva po veljavnosti se nanaša na apelativno funkcijo jezika, katere kriterij je pravilnost zahtev, usmerjenih na recipiente; vsako nezavrto komuniciranje predpostavlja, da vsi udeleženci pripoznajo pravilnost konvencij in normativnih pravil, h katerim njihova govorna dejanja prispevajo tako, da z njihovim upoštevanjem obnavljajo njihovo veljavnost in v skladu s katerimi so ta dejanja (obljube, prepovedi itd.) strukturirana kot sprejemljiva oz. legitimna;

- *iskrene*, kar pomeni, da je govornikova komunikativna intenca enaka tisti intenci, ki je izražena v izjavi, kar kaže avtentičnost izjave glede na govornikov subjektivni svet; govornikov subjektivni svet je definiran kot tisto področje individualnih izkušenj, do katerih ima govornik privilegirani dostop; ta zahteva po veljavnosti se nanaša na ekspresivno funkcijo jezika, katere kriterij je iskreno razkrivanje govornikove subjektivnosti. Komunikacija lahko nemoteno poteka le, če govorniki menijo, da sodelujoči delujejo v skladu s pravilom iskrenosti, ker si le tako lahko medsebojno zaupajo.

Če morajo biti zahteve po pripoznanju veljavnosti izjav utemeljene s prepričljivimi razlogi, pa se postavlja vprašanje, od kod govorniki črpajo te razloge. Na tej točki pa Habermasova analiza prehaja iz ožjega področja formalne pragmatike v širši okvir teorije družbe. Proces sporazumevanja poteka v komunikacijski situaciji, ki je del širšega družbenega konteksta, ki ga Habermas opredeljuje s fenomenološkim pojmom »svet življenja« (*Lebenswelt*). Zgoraj opredeljeni »referenčni sistem treh svetov« je zgolj interpretacijski okvir sporazumevanja, ki pa je vpet v svet življenja kot temeljno dimenzijo vsakdanje družbene stvarnosti. Fenomenologija v nasprotju s pozitivizmom ne izhaja iz predpostavke o neproblematični objektivni stvarnosti, temveč si postavlja ključno vprašanje, na kakšen način se konstituira »objektivnost« v okviru kake družbene skupnosti. Empirična stvarnost je sama na sebi brez pomena, šele jezik in drugi pomenski vzorci, ki so posredovani s kulturno tradicijo kakega sociokulturnega sveta (komunikacijske skupnosti), vzpostavljajo za člane tega sociokulturnega sveta »intersubjektivno izkustvo enotnosti objektivne stvarnosti«. Jezik in širša kulturna tradicija tvorita »družbeni fond vednosti« (*Wissensvorrat*) določenega sociokulturnega sveta, ki za člane tega sveta vzpostavlja temeljne simbolne strukture. Posamezniki v

3. J. Habermas, *Theorie des Kommunikativen Handelns*, zv. 2, Frankfurt 1981, str. 184.

interakcijah sicer akumulirajo lastno vednost, ki jo Habermas označuje s pojmom »vednost iz ozadja« (*Hintergrundwissen*), vendar se le-ta v temeljnih strukturah (jezik, kulturna tradicija) prekriva s pomenskimi vzorci »družbenega fonda vednosti«. To pa pomeni, da v procesu sporazumevanja med posamezniki iste komunikacijske skupnosti obstaja že vnaprejšen intersubjektivni konsenz glede temeljnih pomenskih vzorcev, ki nastopa kot pogoj sporazumevanja o kakem partikularnem problemu.

Habermas opredeljuje »vednost iz ozadja« kot »implicitno prisotno, še netematizirano, predrefleksivno vednost«, ki se govorniku v zdravorazumski naravnosti kaže »v modusu neposredne gotovosti«. Dokler ni tematizirana, je za posameznike nekaj povsem gotovega, samoumevnega in neproblematičnega, ko pa je potegnjena v proces sporazumevanja, se šele pokaže možnost njene zmotnosti. »Modus neposredne gotovosti« podeli tisti vednosti, iz katere brez distance živimo, imamo izkustva, govorimo in delujemo, neki paradoksní značaj. Njena prodorna in hkrati neopazna prisotnost se kaže kot zgoščena in hkrati pomanjkljiva forma vednosti. Temeljni vednosti manjka notranje nanašanje na možnost, da postane problematična, zato pride v stik z zahtevami po veljavnosti, ki jih je moč kritizirati, šele v trenutku izjavljanja, tedaj pa se transformira v vednost, ki je lahko tudi zmotna. Absolutna gotovost ostane neomajana, dokler ne razpade na šokanten način.«⁴

Udeleženci sporazumevanja lahko dosežejo intersubjektivni konsenz glede veljavnosti posameznih izjav torej zato, ker razlogi, s katerimi so le-te utemeljene, izhajajo iz vsem (vsaj delno) skupnega družbenega fonda pomenskih vzorcev. Ali to, da govorniki v vsakdanjem sporazumevanju ne nudijo razlogov za svoje izjave, temveč le jamčijo za njihovo utemeljenost, ne kaže, da ni temelj tega jamstva nič drugega kot banalni »common sense knowledge« nekega sveta življenja? Ali to potem pomeni, da udeleženci argumentacije zgolj »preigravajo« že vnaprej dane, tradicionalne pomenske vzorce? Habermasova analiza vsekakor kaže, da se na ta način odvija velik del vsakega procesa argumentacije. Izpostavlja namreč, da vsaka izjava temelji na številnih netematiziranih predpostavkah, s katerimi je ostala speta z »vednostjo iz ozadja« in katerih v procesu argumentacije, ki se usmerja na neko ozko »področje relevance« sporazumevanja, ni mogoče kritično reflektirati, vsaj ne vseh. Ali je potem sploh mogoče govoriti o racionalnosti sporazumevanja. Za Habermasa zadošča, da lahko kritična refleksija kritično preizkusi utemeljenost področja relevance, ki glede na izjave zamejujejo zahteve po pripoznanju njihove veljavnosti, saj se po njegovi lastni definiciji pomen izjave konstituira prav prek sprejemljivosti teh zahtev po veljavnosti. Načelo kritične negacije vseh neutemeljenih izjav pa omogoča kritičen preizkus vseh tistih tradicionalnih pomenskih vzorcev in drugih še netematiziranih elementov vednosti, ki vstopijo v področje relevance. Temeljni princip, ki ga je Habermas vgradil v svojo teorijo argumentacije, je *falibilizem*, ki zanika možnost absolutnih resnic. Četudi naleti neka izjava v določeni komunikacijski situaciji na intersubjektivno pripoznavanje, je veljavna le toliko časa, dokler je ni mogoče ovreči kot neutemeljno.

4. J. Habermas, "Handlungen, Sprechakte, sprachlich vermittelte Interaktionen und Lebenswelt", v isti, *Nachmetaphysisches Denken*, Frankfurt 1988, str. 92.